

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 1.

Tárkány Szücs Ernő
Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi
Kutatócsoport

www.jogineprajz.hu

Tanulmányok
Tárkány Szücs Ernő
születésének
90.
évfordulója tiszteletére

Szerkesztette: Nagy Janka Teodóra

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
ILLYÉS GYULA KAR

SZEKSZÁRD
2014

Tanulmányok
Tárkány Szücs Ernő
születésének
90.
évfordulója tiszteletére

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 1.
Sorozatszerkesztő: Nagy Janka Teodóra

Tanulmányok
Tárkány Szücs Ernő
születésének
90.
évfordulója tiszteletére

Szerkesztette:
Nagy Janka Teodóra

PTE IGYK
PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
ILLYÉS GYULA KAR
HUNGARY - SZEKSZÁRD

SZEKSZÁRD
2014

Tárkány Szücs Ernő Emléknep és Konferencia
Szekszárd, 2011. október 5.

ISSN 2064-888X
ISBN 978-963-7305-67-2

© Szerzők 2014
© Szerkesztő 2014

*A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális
adattár K 109191 számú OTKA kutatás támogatásával készült*

Kiadja: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar
Felelős kiadó: Dr. Horváth Béla dékán

Fedélterv: Sárközi Gabriella
Technikai előkészítő munkák: Hammer Zsolt, Szabó Ernő

Nyomda: Szent László TISZK Nyomdája
Vezető: Vida Lajos

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ
(Hódmezővásárhely, 1921. október 13. – Budapest, 1984. július 10.)

Tartalomjegyzék

A Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár sorozat indulása elé	13
Foreword.....	17
<i>Táráány Szűcs Attila: Három egyperces Táráány Szűcs Ernőről</i>	<i>19</i>
TÁRÁÁNY SZŰCS ERNŐ MUNKÁSSÁGA A TUDOMÁNYTÖRTÉNETBEN	23
<i>Mezey Barna: Táráány Szűcs Ernő jogtörténete.....</i>	<i>25</i>
<i>Bognár Szabina: Táráány Szűcs Ernő jogi néprajzi kutatásai és a nemzetközi néprajztudomány</i>	<i>37</i>
<i>Nagy Janka Teodóra: A „híd-szerep” értelmezési lehetőségei Táráány Szűcs Ernő életművében.....</i>	<i>45</i>
<i>Kajtár István: A jogi kultúrtörténet a Pécsi Műhelyben.....</i>	<i>57</i>
TÁRÁÁNY SZŰCS ERNŐ JOGI NÉPRAJZI SZINTÉZISÉNEK (Magyar jogi népszokások) MEGJELENÉSE A HAZAI KUTATÁSOKBAN	65
<i>Bánkiné Molnár Erzsébet: Jogi néprajzi vonatkozások két szabad kerület társadalomtörténeti kutatásából.....</i>	<i>67</i>
<i>Bárth János: A székely tízes, a falurésznvi szomszédsgái közösség</i>	<i>81</i>
<i>Béli Gábor: A XVIII. századi megyei törvényszéki büntetőperek néprajzi vonatkozásai</i>	<i>101</i>
<i>Gelencsér József: Táráány Szűcs Ernő inspirációi.....</i>	<i>121</i>
<i>Homoki-Nagy Mária: Kutatói tapasztalatok a jogtörténet és a néprajz tudományának határán</i>	<i>135</i>
<i>Horváth József: A kora-újkori győri végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről153</i>	
<i>Petercsák Tivadar: Törvények és helyi jogszokások a közbirtokosságok működésében</i>	<i>175</i>
<i>Bognár Szabina: Táráány Szűcs Ernő bibliográfiája</i>	<i>185</i>
A tanulmánykötet szerzői	201
Táráány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport	203

Jogi néprajzi vonatkozások két szabad kerület társadalomtörténeti kutatásából¹

Bánkiné Molnár Erzsébet

Társadalomtörténeti vizsgálódásaim középpontjában csaknem negyven éve a Jászkun kerület kutatása áll, különösen annak 1745–1876-ig terjedő korszaka.² Az utóbbi évtizedben azonban a kutatói szerencse kezembe jutatta Kővár-vidék 1803-ban keletkezett nemesi összeírásának három kötetét, amely kuriózumnak tekinthető társadalomtörténeti forrás. Az összeírás feldolgozását 2007-ben megjelentettem,³ a kutatásokat azonban folytattam, s kiterjesztettem Kővár-vidék törvényhatóságának Magyarországon megtalálható levéltári anyagára.

Mindkét megnevezett törvényhatóság katonai szolgálatokért kapta kiváltságait, társadalmuk azonban jelentős különbségeket mutat az etnikai hovatartozásban, a személyi jogok tekintetében, a nyelv és a vallás vonatkozásában. Mindehhez eltérő földrajzi és természeti környezet társult. A Jászkun kerület magyarrá lett jász, kun és egyéb etnikumai szabadparaszti státuszukat 1745-ben a saját erejükből váltották meg, s bár éltek közöttük nemesek, a kerületben nemesi birtok nem lehetett. Kővár-vidék népességének többsége román anyanyelvű volt, de tisztségviselőik között a magyarok dominanciája érvényesült. Az általam vizsgált településeken kismanesek, jobbágyok és néhány nagybirtokos élt, utóbbiak között vezető szerepet töltött be a Teleki família. A Jászkun kerület erős jász és kun öntudattal rendelkező lakossága viszonylagos jólétben élt. Kővár-vidék népe mostoha természeti körülmények között tengődött, az összeírt kismanesek életkörülményeire mai kifejezéssel a létminimum jelzőt illeszthetjük. A két népcsoport társadalomtörténete, jogi néprajza több olyan

¹ A tanulmány *A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális adattár K 109191 számú OTKA kutatás támogatásával készült.*

² Lásd: Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület közigazgatása 1745–1848. Szolnok, 1996. 283. p.; Uő: A Jászkun autonómia, Szeged, 2005. 294. p.

³ Uő: Nemesi közbirtokosságok a Kővár-vidéken, Kecskemét, 2007. 164. p.

szokásjogi elemet tartalmaz, amelyek a mellett, hogy felhívták a figyelmem a szokásrend eltéréseire, bizonyos összehasonlításra, kitekintésre, a szokásokat meghatározó motívumok egyetemességének vizsgálatára is módot adnak. Jelen előadásomban a két szabad kerület társadalomtörténetének néhány a jogi néprajz körébe sorolható elemére hívom fel a figyelmet.

A jogi néprajz fogalmának körülhatárolásával sokan foglalkoztak – legutóbb előző konferenciánk kötetében jelentek meg erről elméleti tanulmányok.⁴ Tárkány Szücs Ernő, – aki előtt most előadásainkkal tisztelgünk – több írásában közreadta a jogi néprajzról kialakult állásfoglalását. Iránymutatásul az 1976-ban leírt gondolatait idézem: „Az állami normák (beleértve az igazgatási szervek és bíróságok gyakorlatát is) létrehozásával és alkalmazásával való foglalkozás a jogtudomány, a társadalomban játszott konkrét szerepük vizsgálata a jogszociológia, mindezeknek történeti viszonylatban való kutatása a jogtörténet feladata. Minden egyéb forrásból származó emberi magatartás vizsgálata, amelyet a társadalom valamely meghatározott közössége elismer és szokásszerűen követ, feltéve, hogy az a fikció alkalmazásával kialakított jogi területre esik, a jogi néprajz feladatát képezi. Ugyancsak a jogi néprajznak kell foglalkozni az emberek jogtudatában még létező, gyakorlattá az életviszonyokban tényekké azonban már nem váló és csak folklorisztikus termékekben (pl. mese, dal, monda, rege stb.) jelentkező jogi hagyományokkal is, amelyekre még élő emberek visszaemlékeznek.”⁵ Tárkány Szücs szerint tehát nem vitás, hogy a jogszokások és jogi hagyományok valamint azok tárgyi és folklór emlékei a jogi néprajz tárgykörébe tartoznak. Ebben az értelemben szólok Kővár-vidék társadalomtörténetének két jelentős jogi néprajzi vonatkozásáról: a hopsa intézményéről és az erdőirtások szokásjogi elemeiről. Mivel az előző konferenciánkon a Jászkun kerület organizált társadalmát vizsgáltam, most az organikus közösségekre vonatkozó kutatásaimból a mátkasághoz és a férji hatalomhoz kapcsolódó

⁴ Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet (szerk.: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 487. p. Lásd a kötet tanulmányait, A jogi néprajz interdiszciplinaritása fejezetben 13–96. p.

⁵ Tárkány Szücs Ernő: Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. Létünk, (VI. évf.) 1976. 3–4. sz. 86–107. p. – hivatkozott idézet: 100–101.p

szokásjogból említek meg néhány levéltári forrásból származó adalékot.

A hopsa

Az összeírások, különösen a földbirtokra vonatkozók elsősorban a társadalom- és a gazdaságtörténet kutatóinak kedvelt forrásai, a néprajzkutatók figyelmét alig vonják magukra. A nemesi közbirtokosság 1803-ban Kővár-vidéken készült összeírása bizonyítja, hogy a jogi néprajz kutatóinak is érdemes ezt a forrás típust vizsgálni. A hopsa, mint szokásjogi intézmény Berkeszpataka (Berchezoaia) és Gaura (Valea Chioarulni) összeírásából dokumentálható.

Kővár-vidék településein a nemesi közbirtokos földre vonatkozó jogosultságának mércéje az antiqua telek volt. Az antiqua eredetileg belső telek volt a rajta álló lakóházzal, az antiqua birtokosa jogosult lett a közföld használatára. Berkeszpataka faluban 66 nemes compossessor lakott, közülük 64 román nemzetiségű volt. A nemesek Berkeszpatakán öt antiqua session⁶ osztottak, s mivel az idők során nagyon megszorodtak, akadt nemes, aki 50-ed, 60-ad részét birtokolta egy-egy antiqua sessionnak. Berkeszpatakán az összeírók tíz tanút hallgattak meg.⁷ Közülük a legfiatalabb Kotzofán Dávid providus, Teleki Sámuel jobbagya 24 éves, a legidősebb Agoston Nyisztor 70 éves volt. A tanúk – többek között – beszámoltak a kocsmáltatásról és elmondták, hogy ott bort nem árulnak, bár, mint nemeseknek jussok volna rá. Az okot a szőlők hiányának is betudhatjuk. Pálinkát viszont árultak „*egyszer-mászor bő szilva idejében*”, de ezt sem annyira pénzért, inkább közösen megitták. A faluban senki nem mészároskodott. Némelykor összegyűltek s egy-egy tehenet, tulkot levágtak hopsára, ha maradt belőle azt eladták. „*Miért ne? Kinek mi baja ezzel?*” – mondják. A hopsa, amit esetenként kapsának írnak a vallomásokban, népi önbiztosítási forma volt, amelyet a hagyományos faluközösségek a bajba jutottak megsegítésére alakítottak ki. Gaurán szintén úgy vélekedtek, hogy a faluban nincs szükség mészárszékre, mert ritkán esik meg, hogy

⁶ Bánkiné Molnár Erzsébet 2007. 33. p.

⁷ KM. Könyvt. [Kiskun Múzeum Könyvtára] 5359/1. 155–364. p.

nyúzzanak.⁸ Senki sincs, ki folyvást húst váгна. „Egyszer egy, másszor más váг, és úgy felosszák maguk között, melyet Hopsának nevezünk”⁹ – mondják.

A hopsa intézményét Tárkány Szűcs Ernő¹⁰ a kölcsönös segítség, a kaláka egyik fajtájának nevezi, az ő ismerete a székely vidékekről származott. A többségi román lakosságú Kővár-vidék településeiről eddig nem ismertünk hiteles forrást a hopsa gyakorlatáról. Az általam kutatott települések a Lápos és a Berszó folyók mentén találhatók. Azon a területen ahol Gunda Béla is kutatott. Úgy gondolom, ha adatgyűjtése során felbukkant volna a hopsa fogalma bizonyára nem hagyja említés nélkül. Kriza János¹¹ tájszótárában a hopsa jelentése: szer, rész. Szerinte a hopsa azt jelenti, hogy „a marhát nem fontra, hanem részletekbe vágják ki, vagy több részvényesnek, kik szerbe állottak, ez esetben mondják: Hopsába vágták ki. Hopsába sem jutott.” A székelyek a 19. század végén még bizonyosan gyakorolták a hopsát. Hajós János a Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület elnöke a székely föld népe között századoktól fogva fennálló arató, kaszáló, stb. kalákákkal együtt említi a hopsát és a pusztát.¹²

A székely faluközösségek jeles kutatója Imreh István azt írja,¹³ amikor egy szarvasmarhának eltörött a lába vagy veszélybe került a használhatósága, de a húsa fogyasztható volt, levágták, és maguk között pénzért kimérték. Akinek éppen nem volt pénze, hitelben vásárolt. A gazda kára enyhült, a hopsában résztvevők pedig jóllaktak. A szokásról

⁸ Nyúzzanak, azaz levágnak egy-egy állatot.

⁹ U.o. 8. p. Az idézet szinte szó szerint azonos Szinnyeinek a hopsáról adott meghatározásával. Szinnyei József: Magyar tájszótár. Budapest, I. 1893–96; 886. p.

¹⁰ Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981. 629–630. p.

¹¹ Kriza János: Vadrózsák.

<http://mek.niif.hu/061100/06191/html/vadrozsak045001/vadrozsak>

¹² Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület harmadik évkönyve 1878-ra (szerk.: Buzogány Áron). Budapest, 1879. – Elnöki megnyitó 1–14. p.

¹³ Imreh István: Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850). Budapest–Kolozsvár, 1999. 192. p.; Említi a hopsa fogalmát Szinnyei József. A Magyar Tájszótár 1. köt. 886. lapján olvashatjuk, ha hopsába vágta marhát „többen összeállva megvették s azután mindenikük a hozzáadott összegnek megfelelő részt kapott belőle”.

Nagy Ödön is beszámolt.¹⁴ A székelyföldi Havadon minden marhatartó gazda tagja volt a hopsának. Valószínűsíthető, hogy Berkeszpatakon és Gaurán is egy közös hopsába tartoztak a nemesi közbirtokosok. Szervezett állatbiztosítást Erdélyben először Dorner Béla kezdeményezésére az alsósímenfalvi szövetkezetben hoztak létre 1904-ben, de ez még szövetkezeti alapon működött.¹⁵ Az állami állatbiztosítást csak az 1940-es években vezették be, sok helyen, például Havadon, ekkor szűnt meg a hopsa gyakorlata.

Kerestem a magyarországi párhuzamokat. A Jászkon kerületben nyomát sem találtam a jogszokásnak. A hopsa fogalom vagy annak szinonimája nem fordul elő egyetlen általam ismert dokumentumban sem. Hermann Ottó említi ugyan a magyar pásztorok nyelvkincséről összeállított szótárában, de ő is erdélyi példákat – Csíkmadaras, Enyed, Küküllő – hoz.¹⁶ Magyarországi néprajzi gyűjtéseiből Szilágyi Miklós utal a hopsa szokásjogi jelenségére, melyet a zempléni gyűjtései során jegyzett le. 1961-ben Mogyorósán egy felfúvódott ökör kényszervágásának magyarázatához írott feljegyzései, bár nem nevezi annak, párhuzamba állíthatók a hopsával. Idézem: *„A kényszervágás kapcsán megmozdult az egész falu. Rövid néhány óra alatt mindenki tudott róla, s egyöntetűen sajnálkoztak. Hagyományos gyakorlat, hogy ha valaki kényszervágás következtében húst mér ki, aki csak teheti, vásárol a húsból, még akkor is, ha nem fogyasztja el [...] A károsodottnak ilyen jellegű megsegítése régen kötelező érvényű lehetett, jelen esetben azonban éppen a hagyományra hivatkozva marasztaltak el a háziak néhány falubelit, aki megsértette a hagyomány elvét.”*¹⁷

E szűkre szabott vizsgálódásból úgy tűnik, hogy a bajbajutott állattartók számára a hagyományos faluközösségekben a segítségnyújtás szokásjogi formát öltött, s különféle elnevezések alatt az állami biztosítási formák elterjedéséig, helyenként még később is, létezett. Bizonyos, hogy a hopsa kifejezés a székelyföldön és Kővár-

¹⁴ Nagy Ödön: Népi joghagyományok Havadon. Néprajzi Látóhatár, 1993. 4. sz. 21–39. p.

¹⁵ Udvarhelyi Híradó, 1904. jún. 19. 25. p.

¹⁶ Hermann Ottó: A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest, 1914. 406. p.

¹⁷ Szilágyi Miklós: Gyűjtői naplőfeljegyzések Zemplén megyei faluközösségekről. 1961–1962. A Hermann Ottó Múzeum évkönyve (XLIV.) 2005. 545–564. p. Idézet az 549. lapon.

vidéken használatos volt. Azt egyéb társadalomtörténeti kutatásaimból tudom, hogy Kővár-vidékre a paraszti migráció során sokan költöztek a Székelyföldről és viszont.

Az erdőirtásokhoz kapcsolódó szokásjog

Kővár-vidék közgyűlésein rendszeres téma volt a hatalmas erdőségek használata, illetve az erdőkből történt foglalások, irtások gátlátalan terjedése. A mértéktelen és szinte gátolhatatlan erdőirtásokra a lakosok jogot tartottak, az erdőt közföldnek, a falu földjének vagy éppen saját birtokrészüknek tekintették és hangoztatták, hogy nekik az irtásra emberemlékezetet megelőző időktől jussuk van. Az irtások elsődleges célja a termőföld növelése volt, de természetesen a kivágott fát is hasznosították.

Butyászán¹⁸ (Buteasa) – a falu közigazgatási határában állt Kővár vára – a közbirtokosok nemesi szabadsággal bírták telkeiket, dézsmát és porciót nem adtak, de 1803-ban már nem tudták, hogy ki milyen jogon lett nemessé. Az összeírt 42 közbirtokos mindegyike irtotta az erdőt. Közülük 23-an a falubeli antiqua telken, annak eldarabolt részén laktak, 19-nek viszont nem volt antiqua utáni járulék földje, számukra a falu közföldjéből elfoglalt terület biztosította a lakhatást és a megélhetést. Például, Nemes Vantza Onutz háza a falu közföldjéből foglalt telken állt, ahol együtt lakott testvérével, Tódorral. Tódort fel sem tüntették az összeírásban. *„Todornak semmijek sintsen – írták a megjegyzésben – hanem egy néhány egyenlő erővel, munkával foglalt és irtott földjeik, melyeket mind eddig együtt osztozatlanul bírnak.”* A közösen használt szántójukat az apjuk a falu közföldjéből irtotta 30 évvel az összeírás előtt.

Az erdőt a jobbágyok is irtották, de a megkérdezettek leginkább azt sérelmezték, hogy a külső falusiak *„imitt amott rengeteg erdőt birnak”*. Az irtással megszerzett erdőföld után pedig *„az egész határban marhájokat sertésseket télbe, nyárba füven, makkon pascualtattyák”*. Megemlítenek több olyan területet, ahol a nemesek kaszálói vannak, de azokat nem nevezik irtásnak, holott bizonyosan irtások voltak, mivel a parcellák a Telekiek majorsági erdeiben találhatók. Magyarázatul

¹⁸ KM Könyvt. 5359/1. 365–542. p.

előadják, hogy a foglalások régiek „*mi ezt mindétig így értük*”. Butyászához hasonlóan Szelnyitze¹⁹ (Salnită) falu határában is túl sok volt az irtás. A bükkös és makkos erdőkből a nagy fákat már az összeírtak nagyapja irtotta. A megkérdezettek nem érezték büntetendőnek az irtást, amint elmondták ahhoz „*nemesítő leveleik erejénél fogva jussuk volt.*”

Ezen a vidéken egy-egy erdőrészt kiirtása évekig elhúzódott, mert a fákat nem vágták ki, hanem hagyták kipusztulni. A fa kérgét fejszével „körül kerítették” esetleg a fa tövénél elvágták az elérhető gyökereket, minek következtében a fa lassan kiszáradt. A hosszadalmas műveletet olykor be sem fejezhették, mert az illetékes hatóság észrevette, és az illegális tevékenységet megtiltotta.

A tanúk megvallják, lehet, hogy az általuk feladottnál még több az erdőirtás, mert van, amiről nem tudhatnak. Egyesek, akik irtásba kezdenek, titokban tartják, amit a nagy kodruj (rengeteg) erdőben nem nehéz megtenni. Elbújva, titkon vasárnap is dolgozva kezdenek a munkához, így csak jóval később derült ki a tiltott tevékenység. Annak ellenére, hogy a hatóságok tiltották az irtást, a helyi lakosság szemet hunyt a tiltott tevékenység felett, mert úgy gondolták, a „*régi kevés örökségekből meg nem élhetvén kénytelenítettek, a' szükségétől kényszerítették az Erdők pusztítására*”, amire egyébként is, mint nemeseknek jussuk volt.

Gaurán²⁰ (Gaura Sângelui), ahol szintén folyamatosan irtottak, az összeírtak meg sem tudták mondani a foglalások kezdetét. Az időmeghatározás kimerült a körülírásban: „*néhai apja foglalta*”; „*szüléitől foglaltatott*”; „*foglaltatott és irtatott felesége elei által*” stb. Irtották az erdőt a bebírók is, sokszor pontosan fel sem jegyezték ezt a fajta birtoklást, csupán a szövegkörnyezetből feltételezhetjük, hogy a nevezett bebíró possessor. Például, Pintye Onutz, aki Remetén lakott, egy remetei szántóját elcserélte egy berkeszpataki szántóra. Pintye a csere révén bebíró possessor lett Berkeszpataán, így a szokásjog szerint szabadon erdőlhetett, s „*mint birtokos és akármelyik ős örökös gazda*” élhetett a határ minden hasznával.

¹⁹ KM Könyvt. 5359/2. Szelnyitze 1–170. p.

²⁰ KM Könyvt. 5359/3. Gaura 1–514. p.

A határbeli birtokok – a mértéktelen irtások következményeként – 1803-ban már nincsenek arányban a belső antiqua lakótelekkel, holott éppen azokhoz kellett volna a külső járandóságot arányosítani. Az 1803-as vallomásokból kiderült, hogy még a főkapitány Katona Mihály is jelentős erdőrészeket irtott ki. A nemesek egy része csak azért szerzett egy darabka mezei földet, hogy utána „erdőlhessen”. Az erdőlés ugyanis a szokásjog szerint megillette az extraneusokat, a bebírókat, a mezei földön lakóházat építőket és a zálogos földet használókat is. Mondhatni, aki egy talpalatnyi földön megvetette a lábát, magáénak tekintette az erdőt. Berkeszpatakon mondják a tanúk, hogy némelyeknek csupán egy kis kunyhójuk van, ahol lehajthatják a fejüket, de *„ennél fogva erdőlhetnek és a határt pascualhatják”*.

Az összeírt falvak lakói sehol nem érezték büntetendőnek az irtást. Szelnityzén a Teleki família szolgáló emberei közül többen otthagyták a szolgálatot és feleségül vettek egy nemes családba tartozó leányt, majd irtottak maguknak egy darabot az erdőből, hogy legyen szántóföldjük. A faluközösség hallgatólagosan egyetértett az ilyen földszerzéssel. Az irtással szerzett szántót, miután odatelepültek, ugyanazokkal a jogokkal ruházták fel, mint a belterület antiqua sessióit. Az ilyen földszerzés azért válhatott gyakorlattá, mert a helyi közösség egyetértett vele, elfogadta, mint szokásjogot. Következésképpen az új telek átvette, és tovább hordozta az antiqua telek jogait.

A nemesi közbirtokosok számbavételekor már hatályban volt az 1791:30 tc., amely kimondta, hogy az erdők tulajdonjoga kizárólag a földesurat illeti. A paraszt csak engedelmükkel erdőlhet. A helyi közösség tagjai viszont a foglалásokat és irtásokat nemességükből eredő jogosultságnak tekintették. Az erdők pusztítását csak akkor sérelmezték, ha a szomszéd falubeliek orvul végezték vagy a bebírók eltúlozták a mértéket. Mivel az erdőbirtokok elkülönítése és az erdők közföld jellegének megváltoztatása nem történt meg, hiába volt erdőtörvény az irtásokra vonatkozó szokásjog életben maradt. Sőt, mint példáink mutatják erősebbnek bizonyult minden más szabályozásnál.

A mátkasághoz kapcsolódó szokásjogi elemek a Jászkun területben

A Jászkun területben a közösség szemében a mátkaság elismertetésének első aktusa a kézbeadás volt. A kézbeadást a szokásjog szerint ajándékkal – jegykendővel, jegyruhával vagy ezeket helyettesítő anyagi javakkal – kellett nyomatékosítani. Amikor Barsi Panna Szabadszálláson a bíróhoz fordult segítségért, mert Szigeti János nem akarta házassági ígérteét beváltani, a legény mentségül éppen az említett szokásjogra hivatkozott. *„Én igaz, hogy néki ígértem, hogy őtet elveszem, de azt kezem be adásával vagy más ajándék adásával meg nem erősítettem.”*²¹

A jegyruha a házastársak külön vagyonának számított, sorsát és értékét szűkebb és tágabb közösségük számon tartotta, figyelemmel kísérte. Tudunk olyan esetről, amikor a férj szerette volna a jegyruhát megszerezni az elhunyt felesége szüleitől, de nem jutottak egyezsége.²²

Félegyházán 1779-ben Móczár Márton özvegye az örökségből visszakövetelte a jegyruhája árát. Elmondta, hogy összekelésünk után a férje, mintegy jegyruhául, egy selyem posztó szoknyát vett neki, melyet egy darab ideig használt.²³ Később megunta a ruhát, eladta 16 forintért, s a pénzt kölcsönözte a férjének, aki azt a maga szükségére elköltötte. Az örökség elosztásakor az özvegy a férj által elköltött 16 forintot követelte, mert azt a saját külön vagyonának gondolta. Jászkiséren Szabó János leányának és Csűr Istvánnak a mátkaságát vizsgálták. A fő kérdés az volt, a leány adta a gyűrűt vagy a fiú vette el.²⁴ Vagyis érvényes a mátkaság vagy nem? A legény állította, ő csak tréfából adta a gyűrűt, a leány viszont úgy gondolta, a gyűrűvel megpecsételődött a házasság. Végül a fiú édesanyjának a szava döntött. Csűr Istvánné kijelentette, hiába adta a lány a gyűrűt, *„hogy el vegye, mert azért biz el nem veszi”*, mármint az ő fia a Szabó János leányát. Ez az eset is bizonyítja, a kézfogó a jegy átadásával még nem vált teljes jogi aktussá,

²¹ BKML [Bács-Kiskun Megyei Levéltár] Szabadszállás, Benevola examen 1772. jan. 16.

²² BKML Kunszentmiklós, Processusok P. kötet 7. Db. 357/1796.

²³ BKML Kf. lt.[Kiskunfélegyháza levéltára] Processusok N°. 19. Caps. 1. Fasc. 5. N°. 9./1779.

²⁴ SZML [Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár] Jászkisér iratai Rsz. 74. 1756. márc. 4.

szervesen hozzátartozott a lánykérés procedúrája és az eseményt ünnepélyesítő lakoma. Ha a szokásrendből egy láncszem hiányzott, akkor a szokás elveszíthette jogbiztosító érvényét.

A másik jászkiséri példánkban éppen az ünnepi lakoma elköltésével akarta a leendő feleség perfektuálni a kézfogót, sikertelenül. Nagy János Istókné özvegyasszony volt, s szeretett volna férjhez menni Tarcsai Mihályhoz. Az özvegy egyre több jelét adta, kedveli Tarcsait. Mihály végre észrevette a hajlandóságot, mondta is az egyik tanúnak: *„Komám uram bízik ez asszony énhozzám, de az én oldalam mellé bizony soha nem fekszik”*.²⁵ Egy másik tanú viszont azt mesélte, hogy disznóöléskor Nagy Istókné náluk volt, s akkor kérte, hívják oda Tarcsai Mihályt, mondván *„vagyon egy ürüm mindjárt levágjuk”*. Az ürüvágással kibővített disznótorra azután sokakat meghívtak, s a hívogatás közben Nagy Istókné elhíresztelte, *„ma biz kézfogót tartunk”*. Amikor Tarcsai megérkezett, aszalt szilvát tett az asztalra és közösen ettek. A kiszemelt férfi ellenállását azonban a kézfogónak nevezett lakoma sem oldotta fel.

A kézfogót megelőzően állapodtak meg a felek a móríngban.²⁶ Az egyezés írásos dokumentuma a mórínglevél volt. Ebben a leendő férj – arra az esetre, ha előbb halna meg a házastársánál – a házastársi köteleesség teljesítéséért bizonyos javakat örökít a feleségének. A jászkun kerületben a móríngba rendszerint néhány út szőlt, ritkábban kevés tőkeföldet, többször állatokat és pénzt vagy csak pénzt ígértek. A móríngot mindenkor befoglalták a végrendeletekbe is, s azt utódok kötelesek voltak az özvegynek megadni. Vita esetén az özvegyasszony a bíróság előtt érvényesíthette követelését. Félegyházán a negyedtelkes redemptus, Koncz György végrendeletében külön pontba íratta le a móríngra vonatkozó akaratát. *„4. Mindön mostani hitvesemet ell jegyeztem hitves társul, tehát akkoriba nékie moríngoltam 40 Rft-okat. Mivel fundust most egyebet nem tudván neki alligalni egyebet, Kész pénz*

²⁵ SZML Jászkisér iratai, Acta inquisitionalia 1767. június 1.

²⁶ A mórínglevelekkel sokan foglalkoztak, közülük említtem: Dömötör Tekla: Magyar népszokások. Budapest, 1983.; Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Budapest, 1961.; Vorák József: Halasi mórínglevelek. Kiskunhalas, 2009.

20 forintokat, 20 forintokban pedig hagyom két tehenemet, így in summa ft 40 lészen.”²⁷

A Kiskunhalas népi jogszokásait kutató Papp László úgy vélekedett, hogy a házastársi kötelesség teljesítéséért megajánlott mórings Halason nem tekinthető általános szokásnak. Lehet, hogy nem volt általános a móringsolás szokása, de ismerték és gyakorolták, amint ezt bizonyítja a halasi római katolikus egyház irattárából előkerült 180 móringlevél, amelyet Vorák József rendezett és a közelmúltban Janó Ákos tanulmányával kiegészítve a Thorma János Múzeum megjelentetett.²⁸ A kötetben közölt első móringlevél 1814-ben keletkezett, az utolsó 1898-ban. Tény, hogy a közben eltelt 80 év alatt megkötött házasságoknak csupán 5%-ához készült móringlevél. A halasi katolikusokénál jóval régebből, 1780-ból van írásos nyoma a reformátusok móringsolásának. Sajnos a reformátusok móringlevelei még nem kerültek elő, de a végrendeletekben fellelhető utalásokból tudjuk, hogy özvegyi biztosítékul szolgált, s legtöbbször bizonyos pénzösszeget tartalmazott. Janó Ákos arra következtet, hogy a halasi katolikusok, akik csak Mária Terézia királynő rendelkezésére települhettek be a protestáns Halasra, éppen az ottani őslakos reformátusok példáját követték a móringlevelek készítésekor.

A Nagykun kerületben szintén végrendeleti utalásokból következtethetünk a móringsolás gyakorlatára. 1774-ben Sallai György kisújszállási gazda hagyatékának elosztásakor kiderült, hogy a mórings egy darab szőlőcske és 100 forint értékű föld volt, amit Sallai halála után az özvegy örökölt volna. A megkérdezettek azonban az özvegyet érdemtelennek tartották az örökségre, kétségbe vonták, hogy az elhunyt férj annak idején önként ígérte a móringsot. A rokonság és a tanúk az asszony érdemtelenységének alátámasztására elmondták, *„hogya a keszkenőt, mit a felesége Sallainak jegyben adott, a ládából a felesége eladta”* – tehát nem méltó az örökségre.²⁹

A méltatlan feleséget a férj kitagadhatta a móringsból. Így tett öreg Almási György 1798-ban. *„Gulyás Apollo 2-dik hitvesemnek, kit ez előtt mintegy esztendővel vettem el, akkoron 30 ftokat ígértem nékie, hogy ha*

²⁷ SZML Jászkisér iratai BKML Kf. lt. No 18. Caps. 1. Fasc. 2. No 18.

²⁸ Vorák József 2009.

²⁹ SZML Kisújszállás Prot. Inquisitionalia 1774. p. 24–26.

*öreg napjaimban segíccségül leend, de mivel ezen kevés idő alatt is, most a midőn végső betegségemben sínlődök, nyolcadszor hagyott el, és semmi segedelmemre nem volna, néki semmit sem hagyok.”*³⁰

A Jászkun területben a mindennapi élet szabályozói közül a közigazgatási úton elfogadott statutumok mellett számos olyan íratlan normát ismert a helyi közösség, amelyek megtartása a társadalmi együttélés elemi követelményeihez tartozott. Sajnos ezeket az íratlan szabályokat eddig senki nem gyűjtötte össze. A forrásokban lappangó megjegyzésekből derül ki, hogy a hagyomány megőrizte őket, beépültek a helyi közösség, a család és az egyén gondolkodásába, a népesség kollektív emlékezetébe.

A férji hatalom elfogadottságának szokásjogi elemei a Jászkun területben

A 18. században a Jászkun területben, a családokban olyan parancsuralmi hierarchia alakult ki, amelyben mindenkor a férj – nagycsaládos együttélés esetén a menyecske anyósa – állt a hierarchia élén. A férj családjához költöző menyecskének alkalmazkodnia kellett a szokásrendhez, ami gyakran a durva bánásmód, nem egyszer a verés elviselését is jelentette.

Az asszonyok megverése nem számított rendkívüli eseménynek. Kivételt képezett a gyermekágyas és a terhes asszony megverése, amelyet a helyi közösség és a bíróság egyaránt elítélt. Azt, hogy mégis előfordult ilyen asszonyverés, a bírósági dokumentumok tanúsítják. 1775 februárjában Jászkiséren Csabai Szabó János úgy megverte terhes feleségét, hogy a magzat meghalt. A verés oka a szűkös anyagiakra vezethető vissza, ugyanis a megvert feleség a férje tudta nélkül eladott egy párnahajat. A férj nem érezte bűnösnek magát, hiszen ő csak egy jogos pofont adott. *„Ezzel a terhével soha nem bántottam többször, hanem annak előtte elégszer megköteleztem”*³¹ – vallotta.

A kálvinista Jászkiséren, ahol gyakori volt a nagycsaládos együttélés, a szokásosnál keményebb sors jutott az új asszonyoknak. Vincze Kata a férjével, ifjú Boros Mihállyal az apósa házában lakott, együtt az öreg

³⁰ BKML Kf. It. N° 18. Caps.1. F. 7. N° 43/1798.

³¹ SZML Jászkisér, Acta inquisitionalia 1775. Rsz. 75.

Borosékkal. Kata meg akart szökni, mert „*ő néki semmi jó világa nincsen, egyszer az ura veri meg, másszor a napa vészi elő*”³². A vásárba tartó kísérek este a tűz melletti pihenőnél beszélgettek Vincze Kata szándékáról, és úgy vélekedtek, hírt kellene adni az öreg Boroséknak, hogy a menyük meg ne gyalázná a házukat. A szökést a közvélemény elítélte, mert szégyent hozott a férj családjára. Úgy gondolták, bizonyára oka van a verésnek, az asszonynak túrnie kell. A jázsági nagycsaládon belüli mentalitás szélsőségeit, a férj anyjának kiemelt hatalmát a helyi közösség elfogadta és természetesnek tartotta.

Az anyós nélküli háztartásban az új asszony birtokolhatta a háztartás feletti hatalmat. Ezáltal lehetőséget kapott arra, hogy vigyázzon a ládabeli értékekre, ő őrizhette a láda kulcsát. Ha az anyósával egy háztartásban élt, akkor csak a szülei házából magával vitt ládája kulcsát őrizhette. A feleség láda feletti rendelkezési joga valójában addig tartott, amíg a férje megengedte, ha a férje kérte a ládakulcsot, oda kellett adnia. Amikor a kisújszállási Karsai István a ládába akart nyúlni, de felesége „*hirtelen a láda kulcsát elő nem adhatta*”³³ a kezében levő tarisznya kormos almával addig verte a felesége fejét, amíg az alma teljesen össze nem tört. Karsait a helyi bíró sem tudta eltántorítani attól a meggyőződésétől, hogy felesége engedetlen volt, tehát jogosan kapta a verést. Máskor Karsai³⁴ azért verte meg a feleségét, mert Kata „*búzaalját adott a csirkéknek*”.³⁵ Igaz, az esetet megelőzően hozzájárult, hogy Kata a *búzaaljából* szerzett pénzből edényt is vásárolhat, sőt a csirkéknek is adhat a *búzaljából*. Esetünk mutatja, a férj asszonyverésre terjedő hatalmát szinte semmi nem korlátozta, s az asszonyok törekvése a külön erszény megteremtésére és főleg megtöltésére nem minden kockázat nélkül történhetett. A férji hatalom enyhülése többnyire átmeneti állapot volt. Az asszonyok jelentős része mégis úgy gondolta, a házkörűli munkával együtt a láda és kamrakulcs őrzése teljesen a saját hatáskörébe tartozik, s a szokásjoghoz igazodva férjhezmenetele után büszkén kötötte kötője korcához a háztartás hatalmi jelképét, a ládakulcsot.

³² SZML Jászkisér iratai, Acta inquisitionalia 1771. nov.6.

³³ SZML Kisújszállás lt. Protocolum inquisitionis 1767. július 18.

³⁴ SZML Kisújszállás lt. Protocolum inquisitionis 1767. júl. 18.

³⁵ Búzaalja = a búza szelelése, rostálása után visszamaradt gyom magvakat, törött búzaszemeket és más növényi törmeléket tartalmazó keverék.

A paraszti élet rendje évszázadokon keresztül csiszolódott és hagyományozódott. Idézett eseteink rámutatnak, hogy – eltekintve a renitens egyének normaszegéseitől – amikor a hagyományoktól eltértek és a szokásjogot megsértették a túlélésért folytatott mindennapi küzdelem, esetleg egy rendkívüli esemény kényszerítette változtatásra a közösséget.

Tárkány Szücs Ernő

Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport

www.jogineprajz.hu

Tárkány Szücs Ernő, a jeles néprajztudós, a hazai és nemzetközi jogi néprajzi kutatás emblematikus alakja 90. születésnapja tiszteletére szervezett emléknapi és konferencia (Szekszárd, 2011. október 5.) szellemében született ez a tanulmánykötet. Egy személyes hangú visszaemlékezést követően (Tárkány Szücs Attila: Három egyperces Tárkány Szücs Ernőről) a kutatói életmű kitekintő értékelését vállaló tanulmányokat közöl (Mezey Barna: Tárkány Szücs Ernő jogtörténete, Bognár Szabina: Tárkány Szücs Ernő jogi néprajzi kutatásai és a nemzetközi néprajztudomány, Nagy Janka Teodóra: A „híd-szerep” értelmezési lehetőségei Tárkány Szücs Ernő életművében, Kajtár Istán: A jogi kultúrtörténet a Pécsi Műhelyben). A tanulmánykötet második része a kutatói életmű utóéletéből, hatásaiból ad ízelítőt a jogtörténet (Béli Gábor: XVIII. századi dél-dunántúli büntetőügyek jogi néprajzi vonatkozásai, Homoki-Nagy Mária: Kutatói tapasztalatok a jogtörténet és a néprajz tudományának határán), a néprajz (Bárh János: Erdélyi település- és társadalomnéprajzi kutatásaim jogi néprajzi vonatkozásai, Gelencsér József: Tárkány Szücs Ernő inspirációi („... hogy talán kedvet kap a jogi népszokások kutatására is”), Petercsák Tivadar: Törvények és helyi jogszokások a közbirtokosságok működésében) és a történettudomány területén (Bánkiné Molnár Erzsébet: Két szabad kerület társadalomtörténeti kutatásának jogi néprajzi vonatkozásai, Horváth József: A kora-újkori győri végrendeletek ogjtörténeti forrásértékéről).

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
ILLYÉS GYULA KAR

SZEKSZÁRD
2014